

Zondag 19 juni 2022

Prediker (I)

De vreugde die van God komt

Dorpskerk - Blaricum

Voorganger: ds. Jurjen Zeilstra

Inleiding

Rijkdom is zelden een reden tot onbezorgdheid. Met het bezit groeien de zorgen mee. Maar de vreugde die van God komt heeft een heel ander karakter dan de dingen waar mensen tegen kunnen opkijken. Het is de Prediker die hierover diep heeft nagedacht. De komende weken zal in de Dorpskerk telkens worden gelezen uit de wat minder bekende delen van dit Bijbelboek.

Schriftlezing Oude Testament: Prediker 5

Schriftlezing Brieven: Jacobus 1, 19-27

Schriftlezing Evangelie: Lucas 12, 16-21

Prediking

Gemeente van Jezus Christus,

Prediker is geen man van grote woorden. Hij heeft van nature ook geen vrolijke stem. Hij heeft niet veel op met de officiële godsdienst van Jeruzalem. Maar hij is ook geen bevlogen idealist. Van hem hoeft je geen programma om de wereld te verbeteren te verwachten. Er wordt in het boek Prediker wel een bepaalde nuchterheid, een eerlijkheid, een zakelijkheid, een gematigde levenshouding gevonden, die veel mensen vandaag de dag kunnen waarderen. En waar God ter sprake komt is het meestal om de mens tot bescheidenheid te brengen en dat siert. Van Prediker krijg je dus geen woorden om de wereld te veranderen, maar wel woorden om het uit te houden. Mij spreekt dat aan.

In deze zin is Prediker wel beschouwd als een postmoderne denker ‘avant la lettre’.¹ Prediker is de grote woorden voorbij, zoals de meesten van ons de grote ideologieën, zoals liberalisme, socialisme, communisme en noem ze maar op, voorbij zijn. Wie deze ‘Prediker’ precies was weten we niet. In het eerste hoofdstuk van het boek met zijn naam neemt hij een koninklijke houding aan waardoor het verband kan worden gelegd met de wijsheidsliteratuur op naam van de grote koning Salomo. Maar doet de schrijver dit zelf? Of hebben anderen er op deze wijze, door de grote naam van de wijze Salomo, voor willen zorgen dat het boekje binnen de canon van de Bijbelboeken van het Oude Testament geaccepteerd zou blijven? Wie zal het zeggen? Maar Prediker *is* de koning niet. Op een aantal plaatsen geeft hij uitermate scherp kritisch commentaar op machtsbekleders en rijken. Voor de koning wordt geen uitzondering gemaakt. Een apart probleem is dat soms het lidwoord wordt gebruikt ‘de Prediker’, soms ook niet. Dan is het gewoon ‘Prediker’. Hierdoor lijkt het soms alsof het om een titel of functie gaat, soms om een eigenaam, misschien een pseudoniem. Eigenlijk staat er in het Hebreeuws ‘Qoheleth’, wat zoiets betekent als samenroeper, samenbrenger of verzamelaar. De vertaling van ‘Qoheleth’ met ‘Prediker’ komt uit de tijd van de Reformatie toen men van Prediker een soort waarschuwend dominee wilde maken. Maar Prediker was juist geen verkondiger, geen predikant of liturg in de tempel. Prediker was een wijsheidsleraar. Zijn leerlingen zijn hoogstwaarschijnlijk zonen van de welgestelden van Jeruzalem geweest.

Het boekje Prediker zoals wij dat nu kennen, is ontstaan in de tweede helft van de derde eeuw v.Chr. Er is lang over gedaan. De bladzijden van Prediker, in de meeste Bijbels slechts een tiental, het boekje heeft in de huidige versie twaalf hoofdstukken, zijn gevuld met scherpe observaties. Prediker wil niet schrijven hoe het zou moeten zijn, hij schrijft zoals het is. Wie

¹ Ridderbos, J.(red.), *Mens, durf te leven! Prediker: een postmodern denker uit de derde eeuw voor Christus*, Kampen 1996.

de schrijver ook was, hij heeft geluisterd, hij heeft gekeken, hij heeft de mensen zien handelen en talmen en hij is niet bijster onder de indruk van de kwaliteiten van het resultaat.² Het is een *understatement*. Prediker observeert dat de ambities van mensen doorgaans niet leiden tot structurele verbeteringen. Van God heeft deze schrijver, in alle eerlijkheid, weinig gezien. Dat is voor Prediker geen reden om daarom God af te schrijven. Maar Prediker bidt niet tot God. Hij zwijgt in ontzag en Prediker reflecteert. Hij denkt na. Hij onderkent en stelt heel nuchter bepaalde zaken vast. Hij weegt af en beproeft en beveelt mensen aan toch maar wel rekening te houden met God, om de menselijke maat niet uit het oog te verliezen. Dat lijkt mij een wijze raad.

De wijze waarop Prediker zich door zijn ervaring laat leiden, is, op de manier waarop dat hier gebeurt, uniek in de Bijbel. Waar de ervaring in andere wijsheidsboeken een rol speelt is het veelal ter ondersteuning en illustratie van reeds bestaande traditionele wijsheid en het reeds aanvaarde dogma, wat neerkomt op stellige beweringen over de mensen en over God.³ Prediker zet zich af tegen mensen die menen God te kunnen kennen en doorgronden wat God wil. Dat is nogal fors, vergeleken met andere enigszins vergelijkbare delen van de Bijbel, bijvoorbeeld Jesaja 40-66 en Daniël 1-7, waar het wel degelijk voor mogelijk wordt gehouden de werken van God in de geschiedenis te herkennen en waar het belang zich als mens hierin te verdiepen wordt gepropageerd. Prediker schijnt zijn wereld te nemen voor wat ie waard is. Het toeval lijkt te heersen. God is ver weg en de wereld onoprecht. Prediker pleit er daarom voor overdreven waarheidsclaims los te laten en oprecht te zoeken naar evenwicht.

Prediker is in dit opzicht bewust heel bescheiden. Hij *weet* het allemaal niet. Maar juist dit werkelijk te beseffen houdt Prediker voor een belangrijke levenswijsheid. In dit opzicht lijkt Prediker, naar mijn idee, wel op de Atheense filosoof Socrates (stierf 399 v.Chr.), die ook steeds maar bezig was mensen in hun gewaande zekerheden aan het wankelen te brengen, omwille van werkelijke levenswijsheid.⁴ Prediker was een wijsheidsleraar in Jeruzalem ten tijde van een periode van grote onrust voor Juda. In het binnenland is er veel in beweging in sociaal opzicht. In het buitenland verheffen zich grote landen met militair geweld. Het lijkt onze tijd wel. De internationale politiek staat onder enorme spanning. Jeruzalem en het omliggende land liggen ingeklemd tussen twee grote rijken bestuurd door de nazaten van de opvolgers van Alexander de Grote, in het Zuidwesten, in Egypte, het Ptolemeeënrijk, in het Noordoosten, in Syrië, het Seleucidenrijk. Dankzij een soort machtsvacuüm tussen deze twee grootmachten, heeft Jeruzalem een tijdlang in de derde eeuw v.Chr. een soort half-autonome status. Hoewel de landstreek Juda aanvankelijk in de Egyptische invloedssfeer ligt, en later in de tweede eeuw juist onder de Syriërs zal komen, mag de bovenlaag van Jeruzalem, zolang het duurt, voorlopig zelf het land besturen. Maar het is een vreemde kwetsbare tijd vol veranderingen. In de nasleep van de grote veroveringstochten van Alexander de Grote leven alle inwoners van deze rijken in een Grieks-Oosterse mengcultuur die wij kennen als het Hellenisme. Ook in Jeruzalem ontkom je daar niet aan.

² Sommigen denken aan meerdere schrijvers, in ieder geval voor de twee epilogen 12, 9-11 en 12, 12-14.

³ Krüger, Th., *Biblischer Kommentar zu Altes Testament*, XIX Sonderband, *Kohelet (Prediger)*, Neukirchen/Vluyn 2000, 46.

⁴ De stelling dat er een inhoudelijke invloed van de Griekse filosofie op het boek Prediker zou zijn is niet onomstreden en als het gaat om concrete tekstplaatsen niet aanwijsbaar. Toch lijkt het waarschijnlijk dat via de joodse gemeente van Alexandrië niet alleen Griekse, maar ook Egyptische ideeën naar Jeruzalem zijn gekomen. Krüger wijst op het belang van de Griekse democratische traditie, op grond waarvan zich de binnen het OT uiterst kritische houding van Prediker tegenover machthebbers zou laten verklaren. Krüger, 43-44. Cf. Crenshaw, *The Anchor Bible Dictionary*, II, 278.

Het bestuur in het Jeruzalem van Prediker is door de Ptolemeeën, de koningen die resideren in Alexandrië in Egypte, dus toevertrouwd aan representanten van de bovenlaag, de families uit wier midden ook de hogepriester werd gekozen.⁵ Hen gaat het voor de wind. Mogelijk komen Predikers eigen studenten uit deze groep.⁶ In het hoofdstuk dat we gelezen hebben beschrijft Prediker het getrapte systeem van ambtenaren, waarbij hij ziet dat het precies de misstanden veroorzaakt die het bedoelde te voorkomen: iedereen schuift z'n verantwoordelijkheden naar boven af. Het lijkt wel een enorme multinational.⁷ Was het Hannah Arendt niet die zei: 'Geen mens heeft het recht om te gehoorzamen.'⁸

Vreemd genoeg is de tijd van Prediker tegelijk een tijd van grote economische bloei, alweer een overeenkomst met onze tijd. De sociale mobiliteit neemt toe. Handige jongens kunnen het in deze wereld in beweging ver schoppen. Kansen voor individuen om tot grote rijkdom te komen zijn er veel en daar worden grote offers voor gebracht. Niets nieuws onder de zon. Niet dat deze mensen daar, in de ogen van Prediker, gelukkig van zullen worden, want met de rijkdom nemen ook de zorgen toe. Hij waarschuwt zijn leerlingen. De grote massa heeft op deze wijze weinig voordeel bij de rijkdom van de bovenlaag. Toch betekende het belang van de koning zelf, bij een goede oogst van de gebieden die direct onder hem vielen, een zekere veiligheid voor de gewone man. De koning zelf zou niet toestaan dat de lokale bevolking in slavernij werd verkocht, daarmee zou hij immers zelf op termijn te zeer worden benadeeld.

Algemeen wordt aangenomen dat er in de tijd van Prediker een crisis speelt in het traditionele Jodendom, waaraan ook de godsdienst zich niet kan onttrekken. Het was een tijd van grote verwarring. Nogmaals, natuurlijk was het anders, maar de tijd van Prediker lijkt op onze tijd. Oude waarheden voldoen niet meer en worden door jongeren terzijde geschoven. Bekende nationale kaders worden opengebroken. Jongeren met capaciteiten zien hun kansen en gaan nieuwe wegen. In de eerste hoofdstukken van het Spreukenboek, waarschijnlijk uit dezelfde tijd of iets eerder dan Prediker, wordt geprobeerd daarop antwoorden te geven.⁹ De jeugd wordt in Spreuken opgeroepen zich toch vooral aan het oude, van vader en moeder geleerd, vast te houden. Het is de vraag hoevelen destijds nog zullen hebben geluisterd naar dergelijke geruststellende en waarschuwende woorden. Een nog grotere vraag is voor hoevelen dergelijke wijsheid werkelijk een oplossing was.

Mijn zoon, luister naar de lessen van je vader,
verwaarloos niet wat je moeder je leert.¹⁰

Want het is de Heer die wijsheid schenkt,
zijn woorden bieden kennis en inzicht.¹¹

Maar wie kwaad doen, worden verdreven,
Wie God niet trouw zijn, worden weggevaagd.¹²

⁵ Krüger, 40-41.

⁶ Crenshaw, J.L., 'Book of Ecclesiastes' in: *The Anchor Bible Dictionary*, II, New York/London 1992, 275.

⁷ Krüger, 41-42.

⁸ 'Kein Mensch hat das Recht zu gehorchen (bei Kant)'. (Hannah Arendt, 1964)

<https://www.tageszeitung.it/2017/02/05/der-raetselhafte-satz/>

⁹ Cf. Spreuken 1-9. Door Vrouwe Wijsheid daar een welhaast goddelijke status te geven wordt aan tegenspraak de legitimatie bij voorbaat ontnomen.

¹⁰ Spreuken 1,8.

¹¹ Spreuken 2,6.

¹² Spreuken 2,22.

Dat klinkt duidelijk en mooi, maar voor wie zijn of haar ogen de kost geeft, is het niet altijd zo klaar als een klontje. Zo van, de boze komt ten val en wie deugdzaam leeft kan vanzelf rekenen op zegen en een goede dood. Teveel in deze werkelijkheid is strijdig met het wereldbeeld van het Spreukenboek en staat haaks op het beeld van mensen en van God daar gegeven. Het boek Prediker staat in het teken van de reactie op 'de tegeltjeswijsheid' van het Spreukenboek en probeert een alternatief antwoord op de crisis in de godsdienst en levensbeschouwing te geven.¹³ Dat geldt trouwens ook voor Job, een boek waarin het leven van een rijke wordt getekend, die wordt geteisterd door de grilligheid van het leven.

Prediker ziet God als ver weg en als het God al iets kan schelen wat er gebeurt dan is Hij kennelijk uiterst terughoudend met ingrijpen in de wereld. Naar je ouders luisteren kan verstandig zijn, een garantie op een gelukkig leven is het niet. God zoeken kan wijs zijn. Maar werkelijke wijsheid over God valt met verstandelijke kennis niet gelijk te stellen, en dat geeft te denken.¹⁴ Radicaal worden dus in het boek Prediker tegenover de traditioneel en in de tempel dogmatisch geformuleerde waarheden, telkens weer de eigen ervaringen van mensen als basis voor een levensbeschouwing opgevoerd.

Ik heb het gevoel dat dit voor velen vandaag een herkenbaar geluid is. Veel pretentie wordt nooit waar gemaakt, binnen of buiten de kerk, of het nu gaat om coaching voor succes- en gelukszoekers, hoge rechtvaardigheidsambities, politieke programma's of de godsdienst. Wij allemaal gaan tenslotte onze wegen meer zoekend dan vindend door het leven. Ook onze tijd is, net als die van Prediker, een grillige tijd, waarin veel verandert in een hoog tempo, lang niet iedereen vindt dat fijn, en waarin kansen en gevaren vlak naast elkaar bestaan. Zich vastklampen aan oude waarheden levert net zo min zekerheid als het zich daarvan geforceerd bevrijden. Het komt aan op een nuchtere balans. Die, wat sceptische, realistische, maar nooit cynische middenpositie herkennen we in de houding van Prediker. En er is, in alle eerlijkheid, geen eenvoudige oplossing, geen binnendoortje naar de hemel, maar ook niet naar een permanente gelukzaligheid op aarde, schijnbaar bereikbaar door al die spullen te verzamelen. Zo gemakkelijk wil Prediker zich niet laten troosten. Zelfs de gezamenlijkheid, het feit dat je je lot deelt met velen, betekent, hoe waardevol in zichzelf ook, voor Prediker geen opheffing van de twijfelachtigheid van de waarde van het bestaan.¹⁵

Een mens staat ten diepste alleen. Onderken dat nou maar, zegt Prediker. Die enkeling kan niet zonder een persoonlijk kritisch perspectief. Wijsheid zoeken is wel zinvol, maar nooit een garantie voor een gelukkig leven. Die garantie bestaat niet. Helaas zijn al heel wat goeroes geweest die hebben gedaan alsof zij aan wanhopig zoekende mensen die garantie konden geven. Helaas zijn zij maar al te vaak geloofd. Er zullen er nog velen komen en nog heel veel mensen zullen uit wanhoop bereid zijn zich te laten bedriegen.

Onder de gegeven omstandigheden lijken eten, drinken en vreugde het hoogste goed. Tot zeven keer in zijn kleine boekje beveelt Prediker aan de gelegenheden aan te grijpen in het heden te genieten.¹⁶ Stel genieten niet uit! Wacht niet tot later. Misschien ben je dan al dood. Hij lijkt het steeds maar te herhalen. Je kunt wel offers brengen, offers in de tempel, offers door je in te spannen rijkdom te vergaren. Je kunt enorme offers brengen, maar verwacht nooit garanties op geluk. Wij hebben te leren leven met reliëf.

¹³ Het is dus niet zo dat Prediker zelf als louter rebellie of symptoom van crisis beschouwd moet worden, zoals vaak gebeurt. Cf. Krüger, 45.

¹⁴ Prediker 8,17

¹⁵ Cf. Krüger, 44.

¹⁶ Prediker 2, 24-26; 3, 12-13; 3,22; 5, 17-19; 8,15; 9, 7-10; 11, 7-10.

Vaak wordt een tegenstelling tussen Prediker en Jezus gemaakt, omdat Jezus zo hoopvol uitziet naar Gods Koninkrijk en Prediker in het christendom bekend is komen te staan als een cultuurpessimist. Maar in de gelijkenis van de rijke boer zien we toch iets anders. Ook Jezus zet alles op scherp door te laten zien hoe kwetsbaar ons leven op aarde is en hoe betrekkelijk onze rijkdom.

Stel genieten niet uit! Ook buiten de Bijbel vinden we in oude Oosterse verhalen het advies te genieten, het meest nadrukkelijk in het beroemde Gilgamesj-epos, uit Mesopotamië, oeroud, ca. 1200 v.Chr. op kleitabletten vastgelegd.¹⁷ Dat is niet cynisch bedoeld, zo van, na ons de zondvloed en het doet er toch niet toe. Nee, dat is geen genieten! Stel genieten niet uit, als God je vandaag de kans geeft. Er valt niets af te dwingen. ‘Behaalde resultaten uit het verleden bieden geen enkele garantie voor de toekomst,’ klinkt beleggers in reclames in de oren. Dat klopt. Maar de boodschap van Prediker klinkt toch nog anders: Besef dat je echt rijk bent wanneer God het is die het je geeft. Het klinkt zo eenvoudig, maar het is een groot geheim voor arm en rijk, een besef op basis van een eerlijke balans. Het is de vreugde die van God komt.

Amen.

Uitzending en zegen

Het is niet nodig dat wij spreken boven onze macht om ons diep van binnen gedragen te voelen door de scheppende hand van een eeuwig God. En wat er ook gebeurt, ons wel en wee, onze ervaringshorizon is wezenlijk als het gaat om de komst van zijn Koninkrijk in deze wereld.

De genade van onze Heer Jezus Christus,
de liefde van God,
de verbondenheid met de Heilige Geest,
is met jullie allen.

Afbeelding: De rijke landbouwer, Rembrandt van Rhijn (1929), olieverf op paneel, Berlijn. De rijke landbouwer die te zeer verknocht was aan zijn bezit, te midden van zijn omvangrijke administratie (vroeger gehouden voor de geldwisselaar). Eigenlijk geen gelijkenis, maar voorbeeld van iemand die schatten verzamelt voor zichzelf, maar die niet rijk is bij God (Lucas 12,21).¹⁸

¹⁷ Feyter, Th. de, *Het Gilgamesj-epos*, Amsterdam 2001, 111: Het Gilgamesj-epos, tiende tablet, 71-83.

Dat wil zeggen de eindredactie van de tabletten, eerdere mondelinge versies zijn veel ouder. Cf. Crenshaw, *The Anchor Bible Dictionary*, II, 278.

¹⁸ Cf. Goosen, L., *Van Adreas tot Zacheüs. Thema's uit het Nieuwe Testament en de Apocalyptische literatuur in religie en kunsten*, Amsterdam 1999, 113.